

2020, 7(1): 5-27

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2020.1.527>

Makaleler (Tema)

“ESKİ” VE “YENİ” TÜRKİYE ARASINDA ÖZAL NOSTALJİSİ

Kadir Dede¹

Elifcan Çoruk²

Öz

Bu çalışma “eski” ve “yeni” Türkiye arasında müstesna bir konumda duran Turgut Özal’ı bir nostalji nesnesi olarak yorumlamayı amaçlamaktadır. Günümüzde Özal’ın kişiliği ve siyaseti, çoğunlukla Adalet ve Kalkınma Partisi’nin bir öncülü olarak tanımlanıyorsa da muhalefetin Özal hakkındaki söylemlerine de eklenen farklı anlatı ve yaklaşımlar mevcuttur. Nostalji, bu türdeki Özal anlatılarının ve 1980’lere dair alternatif yaklaşımların çerçevesini oluşturmakla kalmaz; aynı zamanda iki farklı Türkiye’nin karşılaştırmalı analizi için anahtar bir rol oynar. Özal’ı eski bir siyasetçiden ziyade kamusal alan ve popüler kültürün nostaljik bir figürü olarak değerlendiren bu çalışma, Türkiye siyaseti ve nostalji çalışmalarına ilişkin literatürü de “nostalji siyaseti”, “siyasetin nostaljisi”, “pop nostalji” ve bellek ile yeni medya ilişkisi bağlamlarında zenginleştirir.

Anahtar Kelimeler: Nostalji, ANAP, nostalji siyaseti, sosyal medya, popüler kültür.

¹ **Kadir DEDE**

Dr. Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,

ORCID ID: 0000-0003-4218-0399, kdede@hacettepe.edu.tr

² **Elifcan ÇORUK**

Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,

ORCID ID: 0000-0002-3026-1645, elifcan.coruk@istanbul.edu.tr

Makalenin Geliş Tarihi: 17/08/2019 | Makalenin Kabul Tarihi: 10/11/2019

© **Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2020**. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

NOSTALGIA FOR ÖZAL BETWEEN “OLD” AND “NEW” TURKEY

Abstract

This study aims to interpret Turgut Özal as an object of nostalgia due to his unique situation between “old” and “new” Turkey. Although Özal’s personality and policies are defined as a predecessor of the Justice and Development Party and its vision on current political issues, different narratives and approaches can be observed which also become part of opposing discourses against the JDP rule. Nostalgia does not only constitute the general framework of alternative assessments of Özal and the 1980s in Turkey but also carries out a key role for a comparative analysis of old and new Turkey. Interpreting Özal as a nostalgic figure in the public sphere and popular culture rather than a former politician, this study extends the literature on Turkish politics and nostalgia through its emphasis on “the politics of nostalgia”, “the nostalgia of politics”, “pop nostalgia” and the relationship between new media and memory.

Keywords: Nostalgia, Motherland Party, politics of nostalgia, social media, popular culture.

Giriş

Türkiye’de 12 Eylül darbesini takiben başlayıp 1993’te vefatına kadar devam eden Özal Yılları, siyasetin, ekonominin, toplumun ve kültürün kapsamlı bir dönüşümüne karşılık gelmektedir. Terör, sıkıyönetim, darbe, işkence, idam, yasak ve baskı gibi sözcükler olmaksızın tasvir edilemeyecek olan seksenlerin ilk üç yılı aynı zamanda yeni bir anayasanın yapımını içermiştir. Bu dönemde devlet, siyaset ve yurttaşlık felsefesi dönüşmüş, ekonomi radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmış, yeni bir dış ticaret rejimiyle para politikaları uygulamaya konurken yeni siyasi partiler ve liderleri sahneye çıkmıştır. Bu partilerden biri olan Anavatan Partisi (ANAP) ve lideri Turgut Özal’ın 6 Kasım 1983 seçimlerini kazanarak kurduğu hükümetlerle beraber ekonominin ve toplumun değişimi devam etmiştir. Ayrıca sürecin bireysel idealleri, ahlaki kodları, zihniyet kalıplarını, dünyaya bakışı ve dünyayla ilişkileri kapsayan etkileri olmuştur. Önceki on yıldan devralınan ithal ikameci sanayileşmenin uygulandığı, yüksek gümrük duvarlarının geçerli olduğu, siyasal çatışma ve ölümlerin, yokluk ve kuyrukların yoğun biçimde görüldüğü, tüketim ve refah düzeyinin nispeten sınırlı kaldığı, siyah-beyaz ve tek kanallı televizyona sahip Türkiye, 1993 yılına ulaştığında farklı bir ülke gibidir. Ancak 12 Eylül 1980’den 1993 yılına kadar yaşanan dönüşümün hacmi ve uygulanma biçimlerinin sunduğu çetrefilli tablo, sürecin anlamlandırılmasını ve yorumlanmasını gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki zaman diliminde güçleştirmektedir.

Bu güçlüklerin başında dönem sınırlarının belirlenmesi sorunsalı gelir. Seksenlerin geneline ilişkin “hâlâ bu dönem içinde ya da bu dönemin etkileri altında yaşamaktayız” (Argın, 2003, s. 80) ifadesinin örneklediği gibi, sonu net olarak konamayan bir zaman dilimini yorumlamak kolay değildir. İkinci bir güçlük, Turgut Özal’ın bütünüyle tezatlıklar arz eden ve uzlaştırılmaları güç perspektifler ışığında sunuluyor olmasıdır. Öyle ki Özal, “Atatürk’ten sonra, Cumhuriyet döneminin en büyük reformcusu” (Erdoğan, 2003, s. 30) şeklinde nitelendirilmekte, onun “demokratik hakların tabandan tavana yayılmasını sağlayan dönüştürücü bir lider”

olduğu vurgulanmaktadır (Ertosun ve Demirbaş, 2015, s. 81). Bu övgülerin karşısında ise “cuntanın kanla, şiddetle yapamadığını, köşe dönmeçiliğe dayalı ideolojisiyle” yapan (Kanbur, 2005, s. 59) ve Türkiye’de neoliberalizmi tank paleti eşliğinde mümkün kılan (Saraçoğlu, 2015, s. 747-869) bir Özal portresine tanık olunmaktadır.

Özal yıllarını değerlendirmedeki güçlülere son olarak Özal’a mevcut iktidar tarafından atfedilen önem eklenebilir. Burada Özal, tarihsel konumu ve biyografik özelliklerinin dışına çıkarılarak Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarıyla Recep Tayyip Erdoğan’ın “misyon ve dava”larının temelini yerleştirilmektedir. Özal’ın tarihsel önemi, Erdoğan’ın bugünkü çizgisi için bir zemin ve örnek olarak yeniden yorumlanırken (Barlas, 2020), “Yeni Türkiye’ye Varan Yol” ifadesinde (Akça vd., 2018) olduğu gibi, bugün gelinen konumun erken duraklarından biri olarak da değerlendirilmektedir. Üstelik bu yaklaşım, Özal’ın yaşam öyküsünün bugünün gerekleri adına geriye dönük olarak yeniden kurgulanmasını da içermektedir (Hürriyet, 2012).

Bu çalışma, yukarıda sayılan faktörlerin sınırlandırıcı etkisini aşmak ve alternatif bir okuma yapmak adına nostaljiye başvurmakta ve Özal’ı bir nostalji nesnesi olarak ele almayı amaçlamaktadır. Nostalji ve nostaljiye ilişkin kavramsal çerçeve dahilinde yürütülecek tartışmanın, hem seksenli yıllardan günümüze uzanan süreci anlamlandırmaya, hem de Özal’ın günümüzle ilişkilendirilme biçimlerini yorumlamaya zenginlik katacağı savunulmaktadır.

Üstelik Özal nostaljisine odaklanmak, nostaljiyi yekpare ve kısıtlı bir biçimde ele alan tartışma gündemini zenginleştirecektir. Bir boyutuyla nostalji “kurgu olduğunu unutturacak denli kurnaz” ve gerçeği saptıran bir olgu olarak tanımlanır (Yazıcıoğlu, 2018). Onun aracılığıyla bugün ile geçmiş arasında kurulan ilişki tahrif edilmekte, geçmişin “magazinleştirilmiş” hali, nostalji yoluyla çarpıtılmış bir tarih olarak sunulmaktadır (Kozaklı ve Özkazanç, 1997, s. 43). Oysa nostalji kavramının sunduğu geniş tartışma alanı, statik bir bugün-dün ilişkisinin ötesine geçilebilecek, pratik bir vaka olarak “Yeni Türkiye”-“Eski Türkiye” ayrımının referanslarını da çeşitlendirecektir.

Son olarak Özal’la seksenli yılların kesişimi, aynı zamanda nostaljinin bireysel ve toplumsal türleri ile nostaljiye dair psikolojik ve sosyolojik yaklaşımları (De Vries ve Hoffmann, 2018, s. 7) bir araya getirebilecektir. TÜİK verileri uyarınca 2018 yılında nüfusun yaklaşık %59’unu otuz yaş ve üstünün oluşturduğu düşünülürse, seksenlerden doksanlara uzanan zaman dilimi hem nüfusunun büyük bir kısmının çocukluk ve gençlik yılları olması nedeniyle bireysel, hem de yaşanan politik ve sosyo-ekonomik dönüşümün kapsamı nedeniyle toplumsal bir nostaljinin konusu olacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde geçmişe dönük olumlu bakışın nedenleriyle nostaljinin tanımı arasındaki ilişki irdelenmeye çalışılacaktır. Özellikle bu özlemin nedenlerinin “şimdiki zaman”dan kaynaklanmasının, nostaljinin içeriğine etkisinin olup olmadığı sorgulanacaktır. Çünkü bugünden duyulan memnuniyetsizlik, geçmiş (dolayısıyla “Eski Türkiye”yi) kendisine hasret duyulan değilse de bugüne (dolayısıyla “Yeni Türkiye”ye) kıyasla yeğlenen bir deneyim olarak da gündeme getirebilir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde ise eski ve yeni arasındaki konumlanışın nostaljinin farklı yansımaları ve türleri eşliğinde tartışılmasına ayrılmıştır. Bu çerçevede Özal dönemi farklı bir siyaset tarzına ve farklı bir rejim tipine duyulan nostalji olarak ele alınacak ve bunu mümkün kılan olanaklar olarak popüler kültür ve teknolojinin önemine işaret edilecektir.

Geçmişe Düşen Gölge ya da Nostalji

Bugünün ne zaman geçmiş, geçmişin ne zaman tarih olacağı yanıtı oldukça titizlik gerektiren sorulardır. Bu konuda henüz içindeyken “tarihe not düşmek” ya da tarihi yaşarken yazmak gibi alternatifler gündeme geleceksede “olay”ı hikâye etmenin biraz zaman gerektirdiği genelde kabul görür. Bloch’un dikkat çektiği üzere, ne bir durumun tam içindeyken o durumun deneyimini yaşamak ne de yaşanılanı temsil ederek doğru biçimde sunmak mümkündür (1999, s. 167). Çünkü kişi, kendi çağına hangi açıdan yaklaşırsa yaklaşsın “uzaklığın eksikliğinden kaynaklanan bir gölge”nin etkisi altında kalacaktır (s. 168). Dolayısıyla gölgeden kurtulmuş bir tartışmanın ön şartı o dönemle araya girecek mesafedir.

Fakat bu, mesafeye bağlı başka sorunların oluşmayacağı anlamına gelmez. Her ne kadar “sıcağı sıcağına” yorumların sağlıksızlığından kaçınılmak istenilse de “soğuma” sonrasında girilen değerlendirmelerin akıselim olacağına garantisizdir. Üstelik eksikliğinden yakınılan mesafe arttıkça, Bloch’un öngörüsünden farklı gölgeler de ortaya çıkarabilir. Örneğin geçmişe dair değerlendirmeleri bu defasında da içinde bulunulan zamanın koşulları etkileyebilir.

Seksen sonrasına ilişkin değerlendirmeler ve tarihsel / sosyolojik incelemelerin bugün ve dün arasında bir mukayeseye girişmekten kaçınamamaları doğrudan bu durumla ilişkilidir. Bu konuda önemli çalışmalara imza atmış olan Can Kozanoğlu’nun (1992, 1995, 2018) Özal dönemini bizatihi yaşarken değerlendirmesiyle, 2018’de yeniden yorumlayışı arasındaki fark, bu durumun bir örneğidir. Kozanoğlu (1995, s. 10) Özal dönemini kendi güncelliği içinde “pek parlak bir dönem, ileride hayırla anacağımız yıllar yaşamıyoruz galiba” ifadesiyle betimlemişken, yaklaşık yirmi yıl sonra aynı dönemi tarihsel bir vaka olarak değerlendirdiğinde ise şimdiki zamanın etkisinden kurtulamaz. “...Bugünden bakınca, hoşuna gidebiliyor insanın” ya da “fakat beterin beterini görünce...” (Kozanoğlu, 2018, s. 113) şeklindeki ifadeleri, yapılan kıyaslamaların ve sonuçlarının yansıması olur. Yorumlarında Özal iktidarına dönük bir övgüyle karşılaşılmasa da bugün bir değerlendirme eksenini Kozanoğlu’nun geçmişe bakışını etkilemekte, düne dair eleştirilerin tonunu yumuşatmaktadır.

Geçmişle bugün arasında artan mesafenin geçmişe bakışı etkilemesi, tartışmanın bağlamına kaçınılmaz biçimde nostaljiyi sokar. Diğer bir deyişle 21. yüzyılda nostaljinin politik, sosyal ve psikolojik bir olgu olarak kapladığı yer, geçmişle ilişki kurma biçimlerinin neredeyse tümünü ve Türkiye’de de 12 Eylül sonrasına dair bakışı derinden etkilemektedir. “Seksen sonrası” uzun erimli ve bazı konularda hâlâ süren etkisine rağmen geçmişin ve dolayısıyla nostaljinin konusu haline gelmiştir. Fakat bunun nasıl bir nostalji olduğunun ve geçmişle ilişkiyi nasıl etkilediğinin açığa kavuşturulması gerekir.

Nostaljinin tek ve mutlak bir tanımı bulunmamakta, kavramın arz ettiği birden çok anlam “hem ilerici ve hatta ütopyacı dürtüleri, hem de gerici duruş ve melankolik davranışları içerebilmektedir” (Keightley ve Pickering, 2006, s. 919). Kavramın ortaya çıkışı ve gelişme öyküsü her defasında İsveçli tıp araştırmacısı Johanness Hofer’in cephegedeki askerlerin evlerine dönüş arzularına dair acılarını betimleyen ve dönüş (nostos) ile acı (algia) sözcüklerinden türetilen tıbbi hastalığa dayandırılrsa da (Routledge, 2016, s. 4), geldiğimiz noktada sözcük bu içerik ve kullanımın ötesine geçmiştir. Öyle ki nostaljiyle bir mekâna duyulan özlem kavrayışı giderek geri planda kalmış, kavram başta çocukluk çağı olmak üzere geçmişte kalmış bir zamana dair hasreti imlemiştir. Üstelik bu yalın tanım dışında, nostaljinin yarattığı etki bakımından farklı biçimlerde tanımlanması ve sınıflandırılması da söz konusudur. Örneğin nostalji bir duygu olarak acı ve zevkle ilişkilendirilebilmekte, bir bellek biçimi olarak toplumsal ve kolektif olanla temas etmekte, bilinç ve

bilinç dışı kaynaklı bir tür takıntı olarak tanımlanabilmektedir (Clewell, 2013, s. 2). Nostaljinin bireysel bir duygunun ötesinde kolektif bir nitelik kazanması ve/veya toplumsal gelişmelere yönelmesi ise hem nostaljinin irtibatlandığı detayları hem de nostalji üzerine düşünme biçimlerini çeşitlendirmektedir. Bir araştırma başlığı olarak nostalji psikiyatristlerin, sosyologların, halkbilimcilerin ve işletmecilerin konusu olurken (Brown ve Humphreys, 2002, s. 143), bizzat “zamanın modern biçimine, tarih ve ilerleme fikrine dair bir isyan olma” (Boym, 2007, s. 8) vasfını da taşıyabilecektir. Diğer yandan nostaljinin temas ettiği alanların çeşitliliği, kavramın farklı sıfatlar eşliğinde farklı türlere ayrıştırılmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Bissell’in (2015, s. 219) yakın tarihli çalışmalara referansla oluşturduğu liste nostaljinin “bürokratik”, “yapısal”, “deneyim-dışı”, “emperyal”, “kolonyal”, “direngen”, “post-komünist”, “liminal”, “pratik”, “tüketimci”, “kitlesele” ve “yapay” türlerini içerir. Ancak bu uzun liste aynı zamanda bir riski de barındırır: Nostaljinin giderek her şeyi kapsayan bir kavramsallaştırmaya dönüşmesi, sunduğu net ve analitik kavrayışın yitirilmesine yol açabilecektir (s. 219).

Dolayısıyla geniş kapsamlı bir kavram olarak nostalji, pratikte ele alınan konuyla irtibatlandırılmalı ve tartışmanın gerektirdiği boyutlarla sınırlı bir şekilde kullanılmalıdır. Türkiye’nin 1980’lerini yorumlama noktasında nostaljinin sunduğu terminolojik zenginliğe de dönemin koşulları ve bugünle ilişkisi çerçevesinde başvurulabilir. Bu doğrultuda nostaljiye dair tartışma gündeminde, bugüne ilişkin eleştirel tutumun, geçmişe dair etkisine özel bir yer ayırmak gereklidir.

Nostalji sıklıkla kişilerarası, sosyal veya çevresel uyaranlar tarafından tetiklenirken, kimi durumlarda geçmişin şimdiki zamanla minimal veya örtülü bir biçimde karşılaştırılması gündeme gelir (Sedikides vd., 2004, s. 208). Bu bakımdan nostaljinin geçmişe duyulan özlem olarak tanımlanması, örtük de olsa bugüne kıyasla daha olumlu bulunan bir geçmiş algısını içermekte ve bugün, bizzat geçmişe dair bu özlemin tetikleyicisi olarak kabul edilmektedir. Ancak altı çizilmesi gereken, geçmişin betimlenişinin nesnel ve reel nitelikleri ya da deneyimsel bir bilgiyi içermeyebileceğidir. Keza “deneyimsel bilgi kaynağını zaten yaşamdaki hayal kırıklıklarından ve bugüne dair memnuniyetsizliklerden alırken, sıkça idealize edilmiş bir geçmişin biçimiyle sunulmaktadır” (Clewell, 2013, s. 211-12). Dahası bugün ve dün arası mukayeseler sıklıkla “retrospektif bir önyargı” (Zenko, 2019) içermektedir. “Puslu gözlerle geriye bakma, geçmişte gerçekte olduğundan çok daha iyi, basit ve masum görme eğilimi” (Mueller, 1995, s. 14) bahsedilen mukayesenin seyir ve sonucunu doğrudan belirler. Dolayısıyla bu noktada Lowenthal’in (2015, s. 40) nostaljiyi “iğrençlik ve gariplikleri çekip kenara iten, acısı alınmış bir bellek” şeklinde tanımlayışı anlam kazanır.

Geçmiş ve bugün arasındaki mukayesede beterin beteri ifadesinin bir değerlendirme ölçütü olarak anlamı, geçmişin idealize edilerek bugüne tercih edilmesinden çok, bugüne dair eleştirel yaklaşımın ve memnuniyetsizliğin geçmişe ilişkin alternatif ve (öz)eleştirel bir yorumu ortaya çıkarması nedeniyledir. Burada söz konusu olan geçmişin olumsuzluklarının görmezden gelinmesi, acıların yok sayılması değil; bugünün acı ve olumsuzlukları nedeniyle geçmişte olanlara farklı bir pencereden bakılması durumudur. Nostaljik bakış geçmiş deneyimlerin olumlu taraflarına öncelik verir (Jameson, 2008, s. 383-84) ancak bu, nostaljinin bir tür “yanlış bilinç” olduğu anlamına gelmez. Nostalji uzun bir müddet boyunca “gerçeğin yanlış temsilini veren, bilinçsiz bir duygusalılık tarzı” olarak tanımlanmışsa da, bellek ve/veya tarihin “hakikat”i ne ölçüde temsil edebileceği kuşkuludur. Üstelik nostalji, öznenin değişen koşullarla kendi anımsatıcı mekanizması arasında kurduğu köprüünün en net gözlenebileceği unsur olarak da önem arz eder (Clewell, 2013, s. 60). Dolayısıyla öznelerin geçmişleriyle farklı zamanlarda kurdukları ilişkinin içerdiği dönüşümleri çözümlemede nostaljinin açıklayıcı rolü olacaktır.

Bu çerçevede geçmişteki bir siyasetçiye ve onun dönemine ilişkin nostalji, o dönemin idealize edilmesinden ya da ışıltılar sunmasından kaynaklanmayabilir. Bilakis geçmişte ve içinde bulunulan zamanda eleştirel yaklaşılan bir geçmiş, bugüne nazaran ehven-i şer bulunabilir. Bu da beraberinde geçmişte çok da konu edilmemiş belli yönlerin yeniden ele alınmasına ve yorumlanmasına olanak tanır. Üstelik bu olanak, Nisbet'in nostaljinin geçmişin gerçeklerine nazaran şimdiki hallere dair açıklayıcı olacağı önermesiyle de (aktaran Davis, 1977, s. 416) uyum arz edecektir.

Nostalji Siyaseti - Siyasetin Nostaljisi

Turgut Özal özelinde eski bir siyasetçi ve dönemine üzerine nostaljiyi konuşabilmek, ilk olarak nostalji ve siyaset ilişkisine dair bir çerçeveyi gerektirir. Üstelik nostalji-siyaset ilişkisi son yıllarda siyasal yaşamın temel belirleyicilerinden olmuştur. Nostaljiye bireysel düzeyde negatif ve tehlikeli bir anlam atfedildiğinde, nostalji politikalarının da en iyi ihtimalle gerici bir vasıf taşıyacağı varsayılır (Atia ve Davies, 2010, s. 181). Ancak önceki bölümde işaret edildiği üzere nostalji mutlak surette negatif bir olgu olmadığı gibi, ilişkilendiği politik perspektifler de çeşitlilik arz eder. Nostalji siyasetinin sırrı, nostaljinin kendini farklı siyasi gündemlerin her birine dahil edebilme becerisinde saklıdır ve bu nedenle de "en başarılı politik silahtır" (Lee, 2011, s. 161). Demokratik sistemin krizi, popülizmin yükselmesi, global ölçekteki göçmen / mülteci sorunu, Avrupa Birliği'nin genişlemesi ve istikrarı gibi meselelerin her birinde nostalji doğrudan ya da dolaylı biçimlerde sahne önündedir. Keza var olan sorunlara bir çözüm üretilmediği müddetçe başvurulan araç nostalji olacaktır. İlk bakışta bu durumun sağ ve muhafazakâr partiler için geçerli olduğu düşünülse de benzer bir durum solda da kendini gösterir (Bonnett, 2010; Jobson, 2018).

Özellikle Britanya'da Brexit süreci ve ABD'deki 2016 Başkanlık seçimleri ile bu süreçte kullanılan Take the Control Back (kontrolü geri al) ile Make America Great Again (Amerika'yı yeniden harika yap) sloganları nostalji politikasının en somut örneklerini oluşturmuştur. Ayrıca Britanya örneği, nostaljinin farklı siyasi hedefler doğrultusunda kullanılması bakımından da ilginçtir. Referandumdaki ayrılıkçılar için propaganda süreci Anglo nostalgia olarak adlandırılan ve ülkenin küresel bir güç ve kural-koyucu olduğu geçmişine yapılan atıflarla bezelidir. Öyle ki Downton Abbey ve The Queen gibi sinema ve televizyon yapımları da doğrudan ve dolaylı biçimlerle nostaljiyi sahnede tutarak ayrılıkçılara destek sağlamıştır (Campanella ve Dassu, 2019). Fakat nostalji AB'de kalma yanlılarının söylemlerinde, birlikle işbirliklerinin tarihselliğine ve sürekliliğine yapılan atıfta da belirleyicidir (Gaston ve Hilhorst, 2018, s. 16).

Diğer yandan nostalji, birbirlerinden farklı siyasal akımların her birinin bazı tarihsel figürleri kendi söylemlerine dahil edebilmelerindeki esnekliği sunmaktadır. Bu noktada Fransa'da 2017 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde eski cumhurbaşkanlarından Charles De Gaulle'ye ilişkin nostaljik anlamlandırma biçimleri dikkat çeker. Seçime katılan tüm partiler tarafından De Gaulle'un şahsına ve siyasetine atıfta bulunulması, bir "nostalji salgını"nın göstergesi olarak yorumlanmıştır (Gaston ve Hilhorst, 2018, s. 147). Öyle ki adayların üçü de (Mélenchon, Le Pen ve Macron) onunla kendileri arasında benzerlik ya da süreklilikler kurarak vaatlerini aktarmış, konularını tarif etmişlerdir.

Kuşkusuz Türkiye de nostalji siyasetinin bir istisnası değildir. Hatta Türkiye'de nostalji, siyasal söylem ve eylemleri desteklemenin ötesinde belirleyici bir konumda yer alır. Siyasal mücadelede söylemler gelecek zaman kiplerini giderek daha az içerirken, mevcut kutuplaşmış siyasal ortam da bir nevi "nostaljiler çatışması"na dönüşür. Çatışmanın özünü oluşturan yeniden inşasına girişilecek evin (nostos) hangisi olacağı sorusudur. Boym'un (2009, s. 20) "yeniden kurucu nostalji"nin merkezine koyduğu ve tarihasırı tarza

yeniden inşasına teşebbüs edilen ev konusundaki alternatifler ise, Osmanlı geçmişi ile erken cumhuriyet dönemidir. Mevcut iktidarın dayanak noktalarından biri olarak Osmanlı nostaljisi Anglo Nostalgia'da olduğu üzere TV ve sinema yapımlarının desteğiyle popüler bir form bulan ve sadece dış politika prensiplerini değil, mimari tarzları ve eğitim politikalarını da (Karakaya, 2018; Sert 2013; Tokdoğan, 2018) kapsayan bir nitelik taşır. Çatışmanın diğer tarafında ise modernliği ne Türkiye'nin geçmişinde (ya da geleceğinde) ne de Avrupa'nın bugününde bulamayanların, onu 1930'ların tek parti rejimindeki arayışını ifade eden "modernlik nostaljisi" (Özyürek, 2011) yer alır.

Özal nostaljisi ise, iki kutba sıkışmış nostalji siyasetinin bağlamını zenginleştirmede bir alternatif sunmakta; bunu da kısa ve orta vadeli siyasal hedeflerle ilişkili bir siyaset biçimi olmak yerine, doğrudan siyasetin nostaljisini örnekleyerek yapmaktadır. Bu çerçevede nostaljinin konusunu oluşturan bizatihi Özal'ın siyaseti olacak, nostalji de tam olarak bugünde bulunamayan siyaset biçimlerine Özal'da tanık olunmasıyla ortaya çıkacaktır.

Özal'ın siyasetinin nostaljiye konu edilmesi tıpkı De Gaulle'de olduğu gibi hem iktidar hem de muhalefet tarafından gerçekleştirilir. İktidar kanadında bu kullanım, kitle desteği ve meşruiyet sağlamak adına Özal'ın şahsiyeti ve siyasetine göndermede bulunulması (Star, 2015), AKP iktidarının erken dönemlerinde kendi siyasal konumunu açıklamada Özal'a atıf yapılması ve ANAP'lı siyasetçilerin AKP'ye dahil edilmeleri gibi uygulamaları içerir. Özal nostaljisinin AKP nezdindeki en gerçeküstü örneği ise, Özal'ı taklit eden bir sanatçının hologram olarak sahneye yansıtılması ve bu yansımanın AKP'nin politikalarını "kendi" vizyonunun ilerletilmiş versiyonu olarak övdüğü bir konuşma yapmasıdır (Akşam, 2013).

Fakat siyasetin nostaljisinin "muhalifler" için anlamı konumuz açısından daha önemlidir. Buradaki işleyişte geçmiş olumsuzluklar içeriyor olsa da mevcut siyasi ortamda bulunmayan bazı karakteristiklerin geçmişte gözlenebilmesi durumu ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Özal, AKP iktidarında ya da Erdoğan'ın kişiliğinde tanık olunmayan çeşitli siyasi niteliklerin taşıyıcısı olarak nostaljik bir değer kazanacaktır:

Bu seçimde ilk kez oy kullanacak olan seçmen grubu, "yaşamları boyunca" Erdoğan'dan başka muktedir, AKP'den başka iktidar görmedi! Siyaseti böyle bir şey, siyasetçileri de yalnızca bu şekilde davranabilen insanlar zannediyorlar (...) Son on altı yılı düşününce, sanırım "eskisinden kötü oldu" diyebileceğimiz gelişmelerden biri de, siyasetteki renkliliğin ve sert eleştiriye azami tahammülün kaybolması. Cumhuriyet tarihi boyunca muhalif yazar çizerlerin, sanatçıların, akademisyenlerin keyfi hiçbir zaman yerinde değildi ancak (...) böyle bir dönem yaşanmadı. Şu anda "cumhurbaşkanına hakaret" konulu soruşturmaların sayısı kırk binleri bulmuş durumda (Sevinç, 2018).

Alıntıda gözlenebileceği üzere "eskisinden kötü" ya da "hiçbir zaman yerinde değildi ancak..." gibi vurgular, siyasetin nostaljisinin kendini gösterdiği noktaları oluşturmaktadır. İçinde bulunulan koşullarda mevcut siyasi iktidar ve onun siyaset tarzı, nüfusun önemli bir kısmı için yegâne deneyimi oluştururken, farklı deneyimin bilgisine sahip olan kesimler de güncele, geçmişle yaptıkları kıyas aracılığıyla müdahalede bulunmaktadır. Mevcut ortamda eksikliği hissedilen ya da rahatsızlık yaratan unsurlar ise, geçmişi idealize etmeden ama yine ona atıf yaparak gündeme getirilmektedir.

Özal siyasetinin nostaljisini yaygın kılan önemli bir faktör ise, kendine özgü kişiliği ve Türk siyasetinde atipik konumu çerçevesinde "parıltılı bir geçmiş" sunmasıdır. Özal'ın politika tarzının kendinden öncekilere ve sonrakilere benzemeyen her bir boyutu, nostaljik yaklaşımı ve geçmişin bugüne yeğlenmesinin gerekçelerini pekiştirecektir. Keza Özal iktidarı, standart politika yapım süreçlerinden farklılaşan birçok boyut içerdiği,

(sonuçları herkes için aynı seyretmese de) toplumda ciddi bir hareketlilik yaratmış ve nostaljinin konusu olacak siyasal karakteristiklerin kapsam ve etkinliğini genişletmiştir. Öyle ki Özal odağında ortaya çıkan bir siyaset nostaljisi, ifade ve basın özgürlüğü, eleştiriye açıklık, muhalefetle ilişkilerin niteliği gibi konularda bir referans oluşturacaktır. Fakat nostaljinin arka planını, tüm bu detayların öncesinde Özal'ın orijinalliği oluşturur:

12 Eylül'ün askerî disiplini ve soğuk yüzünü sivil hayatın galebe çaldığı karnavalesk bir şenlik ve tüketim çılgınlığına çeviren Özallar, canını çok yakmalarına rağmen, hiç değilse bu samimiyeti telkin ediyorlardı darbenin zapturapt altına aldığı vatandaşa. Şortla askerî kıta denetleyen; "Tak bir kaset de neşemizi bulalım Semracığım!" diyen; evde çubuklu pijama ve terlikle toplantı yapan bir başbakan olarak Turgut Özal; ağzında purosusu, elinde viski bardağı ile görüntü veren, poligonlarda silah talimi yapan karısı Semra'yla gazinolarda, sahillerde, tiyatro salonlarında arziendam eden tonton bir adamdı. Turgut Özal'ın tontonluğu, sivilliği ve zevahiri kurtaran güler yüzünün yanı sıra, tıknazlığı ve kısa boyundan kaynaklanıyordu (Cantek, 2017, s. 113)

Görsel 1: Turgut Özal ve eşi Semra Özal (Kaynak: yenicaggazetesi.com.tr ve trthaber.com)

Özal'ın dikkat çekilen bu özellikleri, başlangıçta siyasal sistemin prosedür ve politika yapım süreçlerini tali hale getirirken, geçmişi daha ışıklı bulan nostaljik tavrı şekillendirir. Sonrasında da kendisini dönemin siyasetini bugüne nazaran olumlu bulunmasının gerekçelerine ekler. Keza nostaljik mukayese Özal döneminin renkliliği ile bugünün monotonluğundan ibaret kalmamaktadır. Özellikle Özal'a iktidarı döneminde eleştiriler yönelten birçok ismin "Yeni Türkiye"ye dönük eleştirilerinde bir referans model olarak ona dönmeleri, siyasetin nostaljisinin geniş sınırlarını gösterir. Örneğin Hasan Cemal (2013) Gezi Parkı eylemleri döneminde yaşanan polis şiddeti ve kutuplaşma konusunda "Özal olsaydı, Gezi Parkı'na gider, 90 kuşağının arasına karışırdı" yorumunu yapmaktadır. Bedri Bayram (2019) ise YSK kararıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi seçimlerinin iptal edilmesini "Turgut Özal'ın bile, sosyal demokratları ve Atatürkçüleri o kadar deli eden siyasi eylemi ve izi varken, böyle bir hukuka ve rejime güven kaybı yaşatmamıştı" sözleriyle yorumlar. Nostaljinin konusu olan sadece Özal'ın siyaset biçimi ya da kişiliği değil, aynı zamanda kadrolarıdır da. Bu manada Uğur Dündar (2020), Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çalışma çevresine dair

eleştirilerini “Özal’ın çevresinde doğruları söyleyebilen Adnan Kahveci gibi figürler varken Erdoğan’ın yok” argümanı üzerinden dile getirir. Özal ve ailesi hakkında yazdığı kitaplarla seksenli ve doksanlı yıllarda büyük ses getiren Emin Çölaşan’ın Özal’a bugünden yeniden bakışındaki nostaljik boyut ise bir “itiraf” olarak okuyucuyla paylaşılır:

Ben zamanında Turgut Özal, Özal hanedanı ve ekibinden nefret eder, onların yaptığı yolsuzluklara, Türkiye Cumhuriyeti’ni dönüştürme çabalarına karşı çıkardım. Şimdi bugün başımızda olanlarla kıyaslayınca, itiraf etmem gerekir ki, şunu görüyorum: Meğer Özal bunların yanında çoluk çocuk kalırmış. Gelen gideni aratır! (Çölaşan, 2013)

Gelenin gideni aratması üzerinden yürütülen ve geçmişi anmaktan ibaret kalan bir söylemin güncel gelişmeler karşısında sinizmi pekiştirmesi muhtemeldir. Ancak nostalji, sistemin otoriterleştiği örneklerde güncel dair söz söylemedeki kısıtları aşmanın, doğrudan ifade edilemeyeni dolaylı biçimde dile getirmenin yolu da olabilir.

Bu durumun güncel Türkiye koşullarında en sık karşılaşılan örneği siyasetçilerin eleştiriye ve mizaha açık olması gerektiğine dair tartışmalardır. 2005 yılında Musa Kart tarafından çizilen karikatüre açılan davadan beri, Özal’ın kamuoyunda olması gerekene dair örnek olarak anılması dikkat çeker. Özal’ın kendi hakkındaki çizilmiş karikatürleri takipten zevk aldığı ve hatta bazılarını çerzine imzalatıp çerzvelettiği sıkça bahsedilen bir konudur (bkz. Görsel 02) .

Görsel 2: Özal’ın çerzveleterek sakladığı karikatürler (Kaynak: Tempo, 1989, 2(4), 20-21)

Bu anlatı bugün seksenlere nazaran daha çok dikkat çeker. Örneğin Doğan (2018) bunun özlediği “Eski Türkiye”ye dair bir vasf olduğunu köşesinde vurgular. Dahası mizaha yaklaşım üzerinden nostaljik bakışın sergilenmesi, köşe yazılarından ibaret kalmamakta, kamuoyunun da taktir ettiği bir durum olarak kitle tarafından paylaşılmaktadır. Öyle ki, Özal’ın katıldığı bir talk show’da yanında yapılan taklidini tebessümle izlediği görüntüler (Odatv, 2018) ile kapağında yer aldığı mizah dergileri, güncele dönük muhalif bir tavırla sosyal medyada yer bulacak (bkz. Görsel 3 ve 4) ve nostaljinin anonim bir biçimde yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Görüntülerin altında yer bulan yorumlar ise nostaljinin anonimleşmesinin yanında, anonimleştikçe (öz)eleştirel vasfını ve gerçeklikle bağ kurma potansiyelini yitirmesini de örneklendirir:

Yalnız o tarihlerde bir cumhurbaşkanı komedi showuna katılıp kendisinin taklidini izleyebiliyor. Şimdiki cumhurbaşkanı bırakın mizahı, sanatı, başbakanlık döneminde televizyonda oturup siyasi parti başkanlarıyla tartışmışlığı yok. Yazık, geriliyoruz koşar adımlarla geriliyoruz.

Vay be su rahmetlideki nezakete bir bakarmisiniz cocuga siz diye itab ediyor tayyip olsa sen diye hitab Eder kibir diye birsey yoktu rahmetli özal beyde

Evet... Beğenmezdik... Mumla arar olduk... [sic] (OfisEmlak, 2010).

Dolayısıyla Özal’ın siyaset tarzının nostaljinin konusu olması, AKP ve Erdoğan eleştirisi açısından sunduğu araçsal değer ile önem kazanır. Kendi başbakanlığı döneminde açtığı tazminat davalarının kendisine adeta servet kazandırması (Salman, 1989, s. 20-21) ya da “13 gazete hakkında 303 dava açılmış” olması (Cemal, 1998, s. 313) ise bu araçsal değer karşılığında nostaljinin üzerini örttüğü tarihsel gerçeklerdir.

Bugün Atatürk Kütüphanesi’nde Güneş Gazetesi 1986 koleksiyonunu tararken çıktığı karşıma. Bugün olsa mazallah, süphanallah :)

Görsel 3: 1986 yılına ait bir Limon kapığı (Kaynak: twitter.com)

Görsel 4: Özal Levent Kırca ve Kemal Sunal ile bir arada. (Kaynak: twitter.com)

“Eski” Türkiye’ye ilişkin olumlu yönleri vurgularken atıf yapılan Özal’ın ne kadar “gerçek” olduğu meselesi, nostaljinin etkisine dair tartışmaların da odağında yer alır. Keza nostalji uzun müddet boyunca gericiğin özünü oluşturan bir yalan olmakla, belleklerde probleme yol açarak gerçeği çarpıtmakla itham edilmiştir (Bonnett, 2010, s. 2). Diğer yandan Özal örneğinin böylesi bir çarpıtma mı, yoksa içinde bulunulan şartların etkisiyle geçmişin fragmanları arasında yapılan bilinçli bir tercih mi olduğu tartışmaya açıktır. Çünkü bu şartların bir kayba ilişkin yasla ya da yitirilenle ilişkili bir travmayla bağının olduğu durumlar, belleğin hakikate dair önceliğini bütünüyle geri plana itebilmektedir.

“Yitirilmiş Rejim” Nostaljisi

Duygulanım nedeniyle tarihsel gerçeklikle veya bireysel deneyimle bağın sıklıkla gevşediği bir nostalji türünü “yitirilmiş rejim” nostaljisi oluşturmaktadır. SSCB, Demokratik Almanya Cumhuriyeti ve Yugoslavya gibi tarih sahnesinden çekilen devletlerin ardından yükselen bu nostalji dalgası, “Eski Türkiye” ifadesi “eski rejim” ile ilişkilendirildiği müddetçe Türkiye’ye dair de ipuçları verecek, Turgut Özal’ın nostalji çerçevesinden anlamlandırılışında da yeni bir kanal sağlayacaktır.

Kendi içinde post-sosyalist nostalji (Mihelj 2017; Nadkarni ve Shevchenko 2004), Almanca doğu ve nostalji sözcüklerinden oluşturulan Ostalgie (Enns 2007; Bach 2002) ve Yugo-nostalgia (Volčič, 2011) gibi alt başlıklara da ayrılabilir olan türün genel özelliği krize ilişkin bir semptom olarak ortaya çıkmasıdır: Toplumların radikal bir dönüşümden geçtikleri; norm ve düzenin alışıldık yapısının dağıldığı ve yenisinin henüz yerleşmediği; siyasetin, ekonominin ve hayatın diğer alanlarının bir kaos durumu altında bulunup insanlara dermansızlık kıldığı zamanlarda kendisini gösterir (Lee, 2011, s. 162). Dolayısıyla bu nostalji dalgası dönüşmüş piyasaya, kapitalist değerlere ve küreselleşmeye karşıtlıkla birlikte adil ve eşit bir toplum ile dayanışma özlemini ifade eder (Kalinina, 2017, s. 287). Odağı ise eski rejim ve yıkılmış olan imparatorluktan çok “geçmişin gerçekleşmemiş düşleri ve eskiyen gelecek hayalleridir (Boym, 2009, s. 17).

Bu çerçevede AKP iktidarı ve Erdoğan’ın iyi-kötü, eski-yeni karşıtlıkları üzerinden kurguladıkları anlatıya ek olarak, parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmiş, yeni döneme has yeni tören ve ritüelleri yaygınlaşmış, ulusal kimliğin içeriğinin ve semboller dönüşmüş, dolayısıyla ortaya çıkan manzarada bir rejim değişikliği yaşanmıştır Bu noktada yalnız 2002 öncesinin son güçlü lider örneği olmasıyla değil, aynı zamanda kişisel özellikleri ve siyaset tarzıyla Özal, eski rejimin ve bu eski rejime duyulan nostaljinin bir bileşeni olmaktadır. Nasıl ki Doğu Almanya ya da Yugoslavya örneklerinde nostalji, eski rejime mutlak bir övgü ve bağlılık anlamına gelmiyor ve o döneme dair belli detaylar üzerinden şekilleniyorsa; benzer bir pratiği Özal örneğinde de takip etmek mümkün görünmektedir.

Ayrıca Ostalgie ya da Yugo-nostalgia olgularını eski rejime yakılan bir ağıttan ziyade güncel ve hararetli bir başlık haline getiren şimdiki zamanda tuttıkları yerdir. Eski rejime ait bayrak, sembol, kıyafet ya da aksesuarların moda halini alarak hediyelik eşya mağazalarında önemli bir yer tutmaları ve yine eski rejimin önemli mekânlarına turistik turların düzenlenmesi, bir tüketim metası olarak nostaljiyi karşımıza çıkarmaktadır (Mihelj, 2017, s. 240; Enns, 2007, s. 475). Fakat en az metalaşma kadar ön planda olan bir husus, eski rejimlerin önderlerinin ve sembollerinin yeni dönemde birer boş-gösteren vasfı taşımasıdır. Romanya örneğinde Çavuşesku’nun telefon hattı ve otomobil lastiği, Yugoslavya örneğinde de Tito’nun otomobil reklamlarının konusu olması (Imre, 2013, s. 21; Volcic, 2007, s. 21) bu durumu örnekler.

Türkiye'nin eski rejiminden yenisine geçişteki travmatik dönüşümler arasında sekülerizm ön sıralarda gelir. Dinin ekonomik, siyasal, toplumsal, eğitsel ve ailevi tüm alanlardaki artan ve yaygın gözlenen etkisi, sekülerizmin yitimini kritik hale getirir. Bu kayba dair nostaljinin düşünsel ve tarihsel referanslarında, kuşkusuz Atatürk ve tek partili dönem önemli yer tutar. Ancak sekülerizmin tıpkı Ostalgie ve Yugo-nostalgie'da olduğu üzere boş-gösterenler üzerinden tartışılmasında karşımıza çıkan Özal olur.

Görsel 5: Özal'ın Ramazan hazırlıkları (Kaynak: gecmisgazete.com)

Görsel 6: Özal'ın Kâbe ziyareti. (Kaynak: yenisafak.com)

Özal ile Erdoğan arasında din / dindarlık bakımından yapılacak mukayesede Nakşibendilik ile ilişkilerinden hac ziyaretlerine kadar birçok benzerlik bulunabilir. Buna rağmen Özal'ın seküler eski rejimle irtibatlandırılması ve nostaljinin parçası olmasının nedeni hem dini hem de dinen uygun olmayan çeşitli davranışları kamusal alanda sergilemekten çekinmemesidir. Burada özellikle içki önemli bir nitelik arz eder, Özal'ın sekülerizmin bir boş-göstereni halini almasında da kilit rolü oynar. Öyle ki, Semra Özal, eşinin dinle ilişkisini örnek göstererek onun ülkeye laikliği gerçek anlamıyla getiren kişi olduğunu iddia edecektir:

5 vakit namazımı da kılardım. Ama davete gidip viskimi de içerdim. Hepsinin yeri ayrı... O [Turgut Özal] çok modern bir insandı. Dinin icaplarını yerine getirmek ayrı bir şey. Turgut Bey fikir olarak, zihin olarak fevkalade modern ve ileri görüşlü bir insandı. Yaptıkları ortada zaten. Bana göre; ülkeye hakiki anlamda laikliği Turgut getirdi ve insanların ufkunu açtı (Posta, 2018).

Semra Özal'ın betimlediği ve Turgut Özal'ın şahsında görmenin mümkün olduğu bu sekülerizmin pratikteki karşılığı, dahil olunan bürokratik / resmî, kamusal, dinî ve özel alanların her birinde, o alanın "gereklerine uygun" davranışların sergilenmesidir. Turgut Özal resmî mesaiden defileye, açılıştan konsere, camiden baloya, Mekke'den Washington'a çeşitlenen mekânlarda bunu yerine getirdiği müddetçe, günümüz Türkiye'sinde tanık olunmayan bir sekülerliği sergilemiş olur. Dinle olan ilişkisinin siyasi karar ve uygulamalara etkisi ise sınırlı kalır. Kuşkusuz Özal'ın başbakanlığında İmam-Hatiplerin sayısındaki periyodik artış devam etmiş ya da cuntanın mirası olan zorunlu din derslerinin eğitim sistemindeki konumu pekişmiş, "muzır neşriyat" üzerine kamuoyunda çok tartışılan kanunlar meclisten geçirilmiştir. Ancak nostaljiyi

şekillendiren bugünden bakışta geçmişte görülenler değil, bugün olup da geçmişte olmayanlardır: Taksim'e cami yapılması, müstehcen bulunan heykellerin buldukları konumdan kaldırılması, dindar görünmenin bürokrasi ve siyasette yükselmeyi kolaylaştırması ya da içki tüketiminin güçleştirilmesi gibi uygulamalara Özal'da rastlanmaması (Demirel, 2018, s. 60) nostaljinin çerçevesini oluşturur. Türkiye'de dinin kamusal ve siyasal yaşamda geldiği belirleyici konum karşısında Özal'ın dindarlığının bir sekülerizm modeli oluşturmasını mümkün kılan da nostalji olur.

Sonuç itibarıyla birçok farklı özelliğine karşın siyasetin nostaljisi kapsamında Özal'ın özel konumu, kendinden önce ve sonraki siyaset tarzlarından arz ettiği farklılıklarla pekişir. Hasan Cemal'in (1989: 98) vurguladığı üzere "2,5 yıl boyunca hemen her akşam televizyon ekranında bangır bangır bağırılmış olan Evren'den sonra" Özal'ın üslubu herkes tarafından yumuşak bulunacak ve güler yüzlü Tonton Amca imajının oluşması zor olmayacaktır. Benzer bir durum, Erdoğan'ın siyaset tarzı ve üslubu ile kıyaslandığında da geçerli olup, geçmişe duyulan özlemde Özal'a istisnai bir konum kazandırır. Bu durum yitirilen rejimin nostaljisi bakımından daha da pekişecektir.

Özal'ın bir nostalji nesnesi olması ve bu konuda çok çeşitli örnekler sergileyebilmesi kapsamında üzerinde durulması gereken bir diğer faktör de nostaljinin genelde teknoloji, özel olarak ise sosyal medyayla olan ilişkisidir.

Teknoloji ve Popüler Kültür: Nostaljinin Sürekliliği

Bireysel bir eş-zamanlı deneyim olarak nostaljiyi; kolektif, zamandan ve şahsılıktan bağımsız bir unsura dönüştürenin, "ev" in yer aldığı odak noktasını "geçmiş" le değiştirenin ve psikolojinin sınırlarını aşarak ona sosyolojik ve siyasal bir içerik kazandıranın teknoloji olduğu söylenebilir. Davis'in (1979, s. 111-16) belirttiği üzere "yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi, hayal edilmiş bir geçmiş kamusal alana daha fazla dahil ederek modern nostaljinin doğasını değiştirmiştir." Bu bakımdan nostalji bireysel olarak deneyimlenen bir vasıf taşısa da, iletişim teknolojileri sayesinde kolektif temsil ile harmanlanıp kamusallaşmıştır (Hutton, 2013, s. 2). Teknolojik gelişmelerin tarihi aynı zamanda nostaljinin bu seyrinde rol oynayan araçların da tarihidir. Gazete, roman ve basılı reklamların pekiştirici rolünü müzik, sinema ve radyo takip etmiş, televizyonun yarattığı büyük sıçramanın akabinde de internet ve sosyal medyanın belirleyici statüsü ortaya çıkmıştır (Kalinina, 2017, s. 286). Bahsedilen araçlardan her biri şimdi ile geçmiş ilişkilerini de, geçmişin algılanış biçimlerini de etkilemiş, bugün ulaşılan gelişmişlik düzeyi nostaljinin artık bir çılgınlık olarak adlandırabileceği boyuta varmıştır. İnternet, nostaljiye sunduğu sonsuz, geri dönüştürülebilir ve kolay erişilir arşivleriyle geçmiş sürekli yakında kılarken, geçmiş, şimdiki zamanda daha çok konuşulan bir hâl almıştır (Lowenthal, 2015, s. 594).

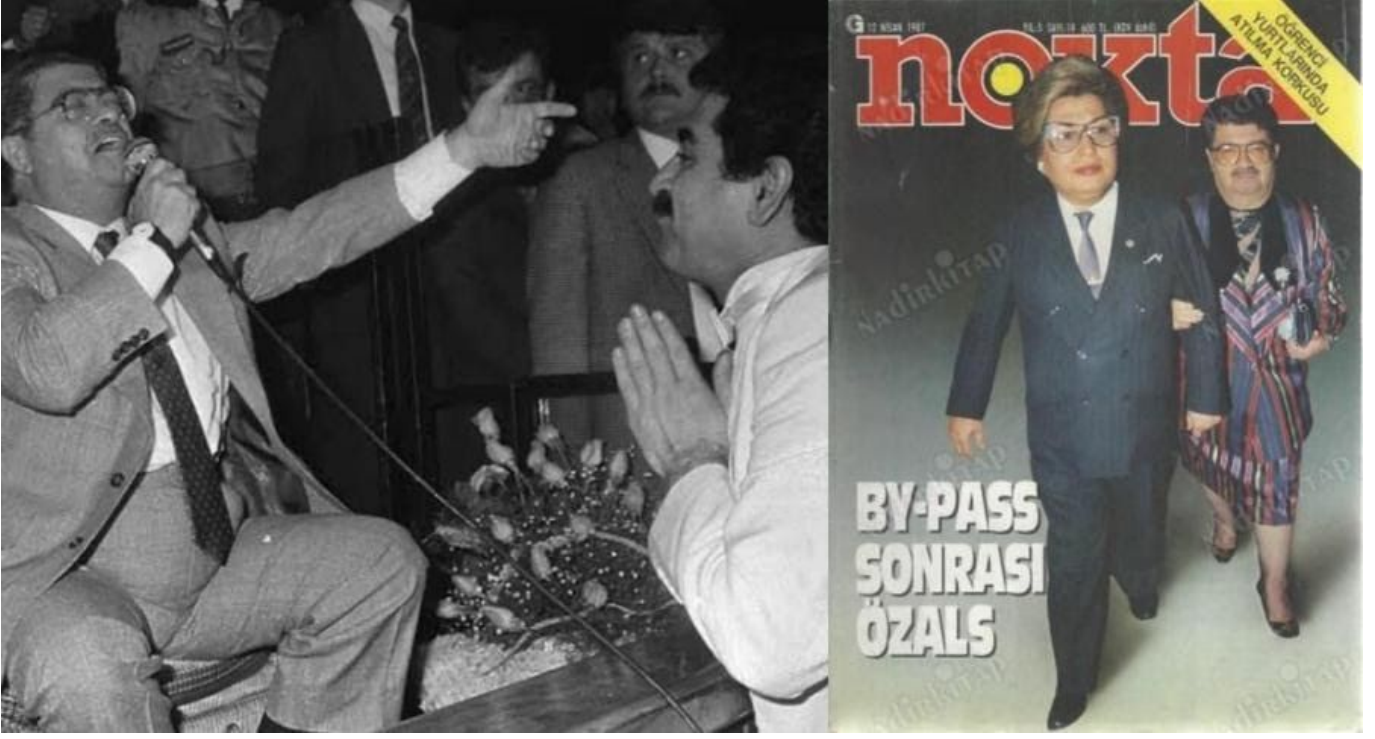
Kitle iletişim teknolojilerinin gelişim süreciyle kesişen ve bu süreçte geçmişle kurulan ilişki biçimlerini etkileyen bir diğer faktör de popüler kültürdür. Her ne kadar teknoloji aracılığıyla sınırsız bir geçmişe ulaşılmasından bahsedilse de, özellikle sosyal medyanın odaklandığı alanları popüler kültüre ilişkin renkli ve keyif verici kısımlar oluşturur. Burada geçmişte popüler olanın şimdiki zamanda teknoloji aracılığıyla "hatırlanması" gibi, güncel popülerite kaygısının ışığında geçmişte "keşfedilen"lerin nostaljiye eklenmesiyle de karşılaşılabilir. Bu yönüyle nostaljinin teknolojik olanaklarla erişebildiği boyut, Dwyer'in (2015) tabiriyle bir tür "pop nostalji"dir. Retrospektif bir popüler kültür fenomeni olarak pop nostalji, "üretim, dolaşım ve alımlama sürecinin kitleler için ticari medya tarafından kolaylaştırılması, bireylerin kendi kişisel nostaljik bağlarından farklı olarak daha geniş ve kültürel bir ölçekte geçerli bir bağa katılmaları" anlamına

gelir. Ayrıca pop nostalji, tarihsel gerçekliğe uygun bir temsili aramaksızın sembol ve stiller üzerinden harekete geçmektedir (Dwyer, 2015, s. 4). Bu özellik geçmiş gerçeklik-kurgu sorgulaması üzerinden kavramayı geri plana iterken, nostaljiye konu olanı, popülerliği biçimiyle konu edinir.

Bu noktada vurgulanmak istenen, Özal'a dair nostaljinin aynı zamanda bir tür pop nostalji oluşudur. Özal dönemi sonradan nostaljinin yararlanacağı teknolojilerin nüvelerinin gözlemlendiği ve popüler kültürün daha kritik bir alan haline geldiği zaman dilimidir. Dahası Özal'ın kendisi de hem teknolojinin hem de popüler medyanın öncelikli kullanıcıları / konuları arasında yer almıştır. Yazılı basın önceki on yıllara nazaran çeşit, kalite, görsellik ve sayfa sayısı açısından geçirdiği büyük değişim (Bali, 2002, s. 202-55), televizyon sayısının artması, kaset ve kasetçaların yaygınlaşmasıyla müziğe erişimin kolaylaşması, bilgisayarların yaygınlaşmaya başlaması ve nihayet özel radyo ve televizyon kanallarının kurulması medyanın sıçrayışının ana hatlarını özetler. İkinci olarak bu gelişmelerle etkisi artan "kitle medyası" popüler kültürün teşekkülü ve yaygınlaşmasının da motoru haline gelir. Öyle ki bir yandan "pop çağı ateşi"ni (Kozanoğlu, 1995) yakan, diğer yandan da pop nostaljinin tohumlarını eken dönemin popüler kültürü olmuştur.

Seksenli yıllar "kurumsal, siyasi ve insani sonuçları bakımından yakın tarihin en ağır dönemlerinden biri" olduğu gibi, "aynı zamanda insanların politik yükümlülüklerinden kurtuldukları bir hafifleme ve serbestlik dönemi"dir (Gürbilek, 2001, s. 9). Bu hafifliğin gözlenebileceği ve pekiştiricisi olan alan da popüler kültür olur. Başbakan Özal'ın döviz politikasının dönüşümü, ithalatın teşviki, girişimcilik ve pazarlamanın özendirilmesi, tüketimin tetiklenmesi ve lüksün pekiştirilmesi gibi icraatları öncelikle ekonomik göstergelerle ilişkilidir. Ancak aynı icraatlar neoliberal hegemonyanın tesisi için gerekli "hafiflik ve serbestlik" ortamını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan dış ticaretin yenilenen ortamında giyim-kuşam, eğlence, tatil, ulaşım ve tüketim kalemleri makro ve mikro göstergelerin olduğu kadar yeni bir kültürel iklimin de çerçevesini oluşturur. "Özal döneminde Lale Devri yaşadık" sözleri manken Merve İldeniz'e ait olsa da (Internethaber, 2012), bu görüşe katılacaklar arasında mankenlerle beraber iş adamları, sanatçılar, köşe yazarları ve sporcuların yer alması muhakkaktır. Keza yeni iklimin odağında bu kesimlerin başlıca temsilcisi olduğu yeni bir kültürel yaşam söz konusudur. Bu yaşamın "ikon"ları arasında Turgut Özal ve ailesi de müstesna bir yere sahip olur.

Liberalizm ekonomi ve siyasetin değilse de "fazlasıyla göz önünde, hayat dolu, sosyal ve halka açık bir aile" olan Özallar'ın (Bengi, 2019, s. 165) özel hayatlarının temelidir. Bu sayede topluma sundukları seyirlik malzeme oldukça zengindir. Özal ailesi, evlilikler, boşanmalar, "davulcu" olup evlilikten caydırmak için MİT'e sorgulatılan damatlar, saraylarda şöenler, mafyayla ilişkiler, el ele gezintiler, el öptürmeler, şarkıcılarla düetler, hanedanlar, purolar ve viskiler gibi anahtar sözcüklerle sonraki on yıllarda popüler kültür arkeolojisi adına bir define sunacaktır.

Görsel 7: Özal ve Tatlıses düeti (Kaynak: hürriyet.com)

Görsel 8: Nokta'nın Özalların aile içi rollerine dair kapağı (Kaynak: nadirkitap.com)

Özal'ı ve Özalları "pop nostalji"nin kapsamında değerlendirmek, başta magazin haberleri olmak üzere popüler kültür sahasında tuttıkları geniş yer ile mümkündür. Ayrıca ANAP iktidarında tanınan teknolojik gelişmeler de bu durumu pekiştirir. Günümüzde seksenli ve doksanlı yıllara dönük nostaljinin temel motoru, ilgili zaman diliminin oldukça zengin bir içerikle halen hayatlarımızda oluşudur. Seksenlerden itibaren zenginleşen yazılı ve görsel basın, günümüzde sosyal medyanın nostaljik içeriğinin gereklerini karşılayan hammaddeyi de oluşturmaktadır. İki dönem arasındaki bu bağlantı noktası, Özal'a çifte anlam yüklemeye olanak tanır: Basına renkli ve hareketli yaşamıyla yansıyan Özal, bir yandan bugünkü siyasal ortam ve arz ettiği otoriter yapıda ihtiyacı hissedilen esneklik ve serbestliği sunarak siyasi bir nostaljiye, hem de artan muhafazakârlık nedeniyle "magazinin eski tadı niye yok?" sorularının sorulduğu bir ortamda (Örnek, 2018) pop nostaljiye örnek olur.

Özal dönemi yalnızca gazete ve dergilerin değil, televizyon kanallarının sayısının da arttığı bir periyottur. Özal'ın siyasi kariyeri Türkiye'deki diğer liderlere kıyasla kısa sürmesine rağmen (Acar, 2008, s. 189), kendi döneminin sıçrayan medyasının arşivlerinde tuttuğu yer, bu durumun sınırlılıklarını aşmaya yeter. Dolayısıyla hakkındaki materyal çeşitlenip zenginleşmiş, bu da onu günümüz sosyal medya kanalları adına kullanışlı bir malzeme kılmıştır.

Bu bakımdan sosyal medyanın farklı kanallarında ve bir siyasetçinin bağdaştırılması kolay olmayabilecek temalarda dahi bir içerik olarak Özal'a başvurulabilmektedir. Bir resmî törende yapılmış konuşmanın cazibesinin olmayacağı bir tüketim alanında Özal, talk-show'lara katılan, evinin kapılarını sıkça kameralara açan, taklitleri yapılan ve Türkiye'de seksenli yılların "sazlı cazlı" gelişmelerinin (Bengi, 2018) birçoğunun içinde bulunan kamusal bir figürdür. Bu da onun sıkça Youtube ve Twitter gibi mecralarda anılmasına olanak tanır. Diğer yandan @siyasiposting gibi eski siyasetçilerin fotoğraflarının paylaşıldığı hesaplarda Özal'ın

özgünlüğü paylaşımların geneline bakıldığında rahatça gözlenebilir.³ Ayrıca yaşadığı dönemde teknolojiye yoğun ilgisi (bkz. Görsel 10) bugün için caps ve meme'ler aracılığıyla yeniden üretilen mizahi bir içeriğe de etki etmiştir.⁴ Özal Capsleri, İsmet Capsleri'yle birlikte (Dede vd., 2014) siyasetçilerin fotoğraflarından üretilen mizahın önemli örneklerindedir.⁵ ANAP'ın ve Özal'ın günümüzün parodi hesaplarına konu olmaları ve troll hesaplar tarafından profil fotoğrafı olarak seçilmeleri, yine Özal'ın temsil biçimleriyle ilişkilendirilebilir. ANAP'a dair bir parodi hesabın "Sen oy vermediysen baban verdi ya da deden, bizi inkar edemezsiniz" şeklindeki paylaşımı (Twitter, 2013), ayrıca sosyal medyadaki takipçi profiliyle ANAP arasındaki ilişkinin ancak nostaljik bir muhteva taşıyacağı varsayımını da örnekler. Ve son olarak Ahmet Özal'ın "babamı...öldürdü" temalı görseli (bkz. Görsel 9) genç kuşaklar ile Özal ailesi arasında bir köprü işlevi görmekte ve "bugünkü gençlerin Özal ailesini tanınmasına" vesile olmaktadır (Kozanoğlu, 2018, s. 120).

Görsel 9: Turgut Özal'ın teknolojiye düşkünlüğünün çeşitli örnekleri (Kaynak: trthaber.com)

Eski bir gazete kupürü, bir caps ya da güncel bir mesele vesilesiyle Ahmet Özal görseli paylaşmak gibi aktivitelerin her biri, sosyal medya ile popüler kültürün kesiştiği noktada bir nostalji nesnesi olarak Özal'ın anlamını pekiştirmektedir. Yaş ortalaması otuzun altındaki sosyal medya kullanıcılarının Özal'la kurdukları ilişkide ise Özal'ın özgürlükçü mü yoksa otoriter mi olduğu sorunsalı tali durumdadır. Bu çerçevede Özal nostaljisi, Berliner'in (2015, s. 17-34) vurguladığı üzere geçmişe dair kişisel deneyimin belirleyici olduğu endo-nostaljiden ekzo-nostaljiye dönüşür. Burada yeni medya kullanıcısıyla Özal ilişkisi, "nesneyi kişisel olarak deneyimlememiş, söylemsel ve duygusal özellikleriyle nesnenin etkisi altında kalmamış birinin nostalji"si niteliğini taşır.

³ Örneğin bkz. <https://twitter.com/siyasiposting/status/1227941984125489152?s=20> (Erişim: 15 Mart 2020); <https://twitter.com/siyasiposting/status/1230568902318534656?s=20> (Erişim: 15 Mart 2020).

⁴ Özal'lı gif örnekleri için bkz. <https://giphy.com/gifs/funny-prime-ozal-eZRJAcpOPIKek> (Erişim: 15 Mart 2020) ve <https://tarihgifleri.tumblr.com/post/143698745095> (Erişim: 15 Mart 2020).

⁵ Öyle ki Özal'ın bir basın toplantısında soru soracak olan gazeteciyi işaret ettiği fotoğrafı, bir caps olarak ünlülerin dahi göndermede bulunduğu bir bilinirliğe sahiptir <https://twitter.com/volkanyolcu/status/931597701006929920> (Erişim: 15 Mart 2020).

Görsel 10: Güncel olaylara bağlı olarak doldurulabilen “Babamı Öldürdü” şablonu.

Sonuç: “Beterin beterini görünce...”

*Zamanların en iyisiydi, zamanların en kötüsüydü,
hem akıl çağıydı, hem aptallık,
hem inanç devriydi, hem de kuşku,
Aydınlık mevsimiydi, Karanlık mevsimiydi (...)
(Dickens, 2011, s. 13)*

Dickens’in İki Şehrin Hikâyesi’nin açılışında tercih ettiği betimlemenin bir benzerini Türkiye’de seksenler için kullanmak çok yadırgatıcı olmayacaktır. “Yeni Sağ” bayrağının altında hem seksenzedelerin hem de seksenzâdelerin (Boralıoğlu, 2001-02) zamanıydı; hem dolu vitrinlerin devriydi hem de erişilemeyen ürünlerin; hem çağ atlayan bir ülkeydi yaşanılan, hem de yoksunlaşan. “Bir yandan bir red, inkâr ve bastırma dönemi, diğer yandan insanların arzu ve iştahının hiç olmadığı kadar kışkırtıldığı bir fırsat ve vaatler dönemi” (Gürbilek, 2011, s. 8-9). Deveküşü Kabare’nin Deliler oyunundaki karakterler gibiydi herkes “biraz muhafazakâr, biraz çağdaş, biraz milliyetçi, biraz liberal” ve yine aynı oyundaki gibi tarif edilebilirdi giyim kuşam “hem türban moda, hem anadan üryan moda” (aktaran Dede, 2011, s. 265). “Değişim tutkusu içinde, yaşadığımız günleri... ve içinde var olduğumuz mekânı sindirmeden yok ettiğimiz, eskiciye sattığımız” bir dönem (Belge, 1982, s. 5). Peki böylesi bir dönemi tartışıp yorumlamada tıpkı dönemin kendisi gibi çelişkili bir kavramın, Boym’un (2009, s. 499) betimlemesiyle “hem bir toplumsal hastalık hem de yaratıcı bir duygu hem zehir hem de ilaç” olan nostaljinin nasıl bir katkısı olabilir?

Bugünden geçmişe bir bakış olarak nostalji, bir yönüyle yukarıda sıralanan ikiliklerden birinin tercihi anlamına gelmekte. Geçmişle nostaljiyi birbirinden ayırmada hazzın ve keyfin belirleyici olduğuna ilişkin yorumlar (Davis, 1979) dikkate alındığında, tercihin hangi yöne olacağını kestirebilmek mümkün. Modalara ve dekorasyona odaklanan nostaljinin otuzları depresyonsuz, kırkları savaşızsız ve ellileri McCarthyçilik’ten

soyutlanmış şekilde anımsatması gibi (s. 109), Turgut Özal'ın siyaset ve şahsiyetine dair nostaljinin de cuntadan, baskıdan, gelir dağılımındaki adaletsizlikten, yüksek enflasyondan, artan terörden, yolsuzluk ve kadrolaşmadan, otoriter eğilimlerden ve yasaklardan soyutlanmışlığı sürpriz olmayacaktır.

Bu yüzden geçmişte bakacağı ve göreceği detaylardan ziyade, nostaljinin nasıl bir sosyal ve siyasal bir işlevle gündeme geldiği önem kazanır. Kuşkusuz bu konuda öne sürülmüş görüşlerden en genişini “iyi nostalji” ve “kötü nostalji” arasındaki ayırım sunabilir. Buradaki kutuplaşma ironik, öz-düşünümsel ve melankolik bir iyi ile onun saldırgan, politize olmuş ve gerici kötü kardeşi arasında betimlenir. Gericilik aynı zamanda geçmişten kopamayışın bir delili olarak vurgulanırken, nostaljinin iyi türlerinin politik olduğu durumlarda eleştirel ve ilerici tutumlarla ilişkilendirilmesi söz konusudur (Nadkarni ve Shevchenko, 2004, s. 504). Genelde seksenler ve özde Özal nostaljisinin dinamikleri göz önünde alındığında, içeriğin “kötü nostalji” ile bağdaşmayacağı açıktır, çünkü o geçmişten kopamamaktan ziyade bugünden duyulan hoşnutsuzluklara geçmişte aranan bir devadır. “Geleceğin grileşmesiyle birlikte geçmişi parlak renklere boyamak” şeklindeki bir nostalji (Belge, 1982, s. 3) yerine, koyu bir grinin karşısında geçmişinin açık grisine atıf yapan bir sorgulamadır. Ayrıca Özal nostaljisi, güncel siyaset ve toplum yapısına ilişkin eleştiriden hareket etmesi ve temsili demokrasi, demokratik teamüller, liyakat, uzlaşma kültürü ve tolerans açısından daha da geri gidilmesine bir itiraz olması halinde ilericiliği ve dolayısıyla “iyi nostalji” tanımını hak edecektir.

Nostaljinin bireyler için arz ettiği olumlu işlevlere toplumsal bir muhteva katılabildiği müddetçe bu “iyi” tanımı daha da pekişebilir. Öyle ki nostaljide, geçmiş travmatik deneyimleri iyileştirmek, insanların yaşamlarında uğradıkları ve yerlerinden edilmelerinden ötürü yaşadıkları kesintilere uyumlarını kolaylaştırmak ve bir kimlikle topluluk hissini geri kazanmalarına yardımcı olmak gibi sağaltıcı bir mekanizmayı bulmak mümkündür (Kalinina, 2017, s. 287). Bu sağaltıcı mekanizmanın toplumsal bir geçerliliğinin olabilmesi noktasında Özal nostaljisi dikkate değer bir örnektir. Katı ve otoriter söylemlerin belirleyici olduğu, yazılı ve görsel medyanın bütünüyle teksesli hale büründüğü, serbest ve adil seçimlerin varlığının sorgulandığı bir ortamda Özal nostaljisi, araçsal ve süreksiz de olsa “tonton” ve güleryüzlü bir üslubu, çok sesliliği kaotik bir hale dönüşmüş olsa da son derece dinamik bir medyayı ve iktidarın seçim kaybedebildiği bir deneyimi anımsatarak terapi olanağı sunacaktır. Diğer bir deyişle tarihi boyunca daha ziyade sağ iktidarlarla yönetilen ve son on sekiz yılda bu durumu çok daha yoğun ve kesintisiz bir şekilde yaşayan bir ülkede, sağın farklı kollarını farklı kıstaslarla birbirlerinden ayırmak mümkündür. Ancak bir dönemin sağ lideri ve partisinin, başka bir dönem için nostalji konusu olabilmesi, ciddi ve önemli bir değişken olarak siyaset ve nostalji ilişkisine dair bakışı da oldukça zenginleştirmektedir.

Nostaljinin nesnesi her bir vakada değişiklik gösterir. Geleceğe dönük bakışları uyarınca “Tönnies'te ‘geleneksel cemaat’, Marx'ta feodal ilişkiler öncesi toplumun ‘ilkel komünizmi’ (...) genç Georg Lukacs'ta ‘antikçağın bütünlüklü medeniyeti’ bu konumda olmuştur” (Boym, 2009, s. 54). İlk olarak 2016'da bir Twitter kullanıcısı tarafından paylaşılıp özellikle 24 Haziran 2018 Seçimleri'nde birçok kişinin göndermede bulunduğu “Make Turkey Eh İşte” ifadesi muadilleri gibi nostalji siyasetinin sloganı olarak kabul edilirse, Turgut Özal da benzer bir şekilde bu nostaljinin nesnesi konumuna yerleşebilir.

Kaynakça

Acar, F. (2008). Turgut Özal. Metin Heper ve Sabri Sayarı (Der.), içinde, Türkiye'de Liderler ve Demokrasi (s. 189-205). İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Akça, İ., Bekmen, A. ve Özden B.A. (Der.) (2018). "Yeni Türkiye"ye Varan Yol. (K. Deniz, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Akşam. (2 Mayıs 2013). Turgut Özal'dan hükümete teşekkür!. Erişim: 9 Mart 2020, <https://www.aksam.com.tr/siyaset/turgut-ozaldan-hukumete-tesekkur/haber-201901>
- Argın, Ş. (2003). Nostalji ile Ütopya Arasında. İstanbul: Birikim.
- Atia, N. ve Davies, J. (2010). Nostalgia and the shapes of history. *Memory Studies*, 3(3), 181-186. doi: 10.1177/1750698010364806
- Bach, J. P. G. (2002). "The Taste Remains": Consumption, (N)ostalgia, and the Production of East Germany. *Public Culture*, 14(3), 545-556. doi: 10.1215/08992363-14-3-545.
- Bali, R. N. (2002). Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a. İstanbul: İletişim.
- Barlas, M. (15 Şubat 2020) Tarih Turgut Özal'dan Sonra Tayyip Erdoğan'ı Toplum Bilincine Emanet Ediyor. Sabah. Erişim: 17 Mart 2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/barlas/2020/02/15/tarih-turgut-ozaldan-sonra-tayyip-erdogani-toplum-bilincine-emanet-ediyor> .
- Baykam, B. (18 Nisan 2019) İl Seçim Kurulu, AKP'nin mızıkçılığına 'dur' dedi!. Cumhuriyet. Erişim: 17 Mart 2020 , <http://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/bedri-baykam/il-secim-kurulu-akpnin-mizikciligina-dur-dedi-1350999>
- Belge, M. (1982). Artık bir geçmiş edinmenin zamanıdır. *Milliyet Sanat Dergisi*, 52, 3-5.
- Bengi, D. (2019). 80'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük – "Yaprak Döker Bir Yanımız". İstanbul: Yapı Kredi.
- Berliner, D. (2015). Are Anthropologists Nostalgist? O. Ange ve D. Berliner (Der.), içinde, *Anthropology and Nostalgia*. (s. 17-34). New York ve Oxford: Berghahn Books.
- Bissell, W. C. (2015). *Anthropology's Nostalgia – Looking Back / Seeing Ahead* O. Ange ve D. Berliner (Der.), içinde, *Anthropology and Nostalgia*. (s. 214-224). New York ve Oxford: Berghahn Books.
- Bloch, E. (1999). Edebiyattaki Şimdiki Zaman. *Defter*, (K. Atalay, Çev.) (37), 167-181.
- Bonnett, A. (2010). *Left in the Past: Radicalism and the Politics of Nostalgia*. New York ve Londra: Continuum Books.
- Boralıoğlu, G. (2001-02). Seksenzedeler ve Seksenzâdeler. *Birikim*, (152-153), 75-78.
- Boym, S. (2007). Nostalgia and its discontents. *The Hedgehog Review*, 9 (2), 7-18.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin Geleceği* (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Metis.
- Brown, A. D. ve Humphreys, M. (2002). Nostalgia and the Narrativization of Identity: A Turkish Case Study. *British Journal of Management*, 13(2), 141-159. doi: 10.1111/1467-8551.00228

- Campanella, E. ve Dassu, M. (2019). *Anglo Nostalgia: The Politics and the Emotion in a Fractured West*. London: Hurst.
- Cantek, F. Ş. (2017). Korkunç Bir Yenge Olarak Semra Özal. Mustafa Çiftçi ve Tanıl Bora (Der.), içinde, *Yengeler Cumhuriyeti* (s. 109-129). İstanbul: İletişim.
- Cemal, H. (13 Temmuz 2013) Erdoğan'ın yerinde Özal olsaydı ya da Erdoğan Demirel'leşirken... T24 Bağımsız İnternet Gazetesi. Erişim: 17 Mart 2020, <https://t24.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/erdoganin-yerinde-ozal-olsaydi-ya-da-erdogan-demirellesirken,7050>
- Cemal, H. (1989). *Özal Hikâyesi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Clewell, T. (2013). *Modernism and Nostalgia: Bodies, Locations, Aesthetics*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Çölaşan, E. (19 Nisan 2013) Nerede O Yalakalar. Sözcü. Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.sozcu.com.tr/2013/yazarlar/emin-colasan/nerede-o-yalakalar-272328/> .
- Davis, F. (1977). Nostalgia, Identity and the Current Nostalgia Wave. *Journal of Popular Culture*, 11(2), 414-424. doi: 10.1111/j.0022-3840.1977.00414.
- Davis, F. (1979). *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. New York: The Free Press.
- De Vries, C. E. ve Hoffmann, I. (2018). *The Power of the Past – How Nostalgia Shapes European Public Opinion*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Dede, K. (2011). *Unutma ve Hatırlama Arasında Tiyatro: Devekuşu Kabare Oyunlarında Özal Yılları*. Önder Barlı ve Derya Tellan (Der.) Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Ulusal İletişim Kongresi Bildiriler Kitabı. (s. 257-169). Erzurum:
- Dede K., Koca B. ve Erdem E.E. (2014). Güncel siyaset, tarihsel değer ve mizah arasında “İsmet Capsleri”ni okumak. *Birikim*, (302), 106-112.
- Demirel, T. (2018). Turgut Özal: Reformcu Bir Siyasetçi Hakkında Bazı Notlar. *Muhafazakâr Düşünce*, 55, 57-75.
- Dickens, C. (2011). *İki Şehrin Hikâyesi* (M. Arvas, Çev.). İstanbul: Can.
- Doğan, Y. (21 Aralık 2018) Öyle özlüyorum ki, o eski “Türkiye’yi”. T24 Bağımsız İnternet Gazetesi. Erişim: 16 Mart 2020, <https://t24.com.tr/yazarlar/yalcin-dogan/oyle-ozluyorum-ki-o-eski-turkiyeyi,21124>
- Dündar, U. (17 Ocak 2020) Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir Adnan Kahveci'si olmayınca!. Sözcü. Erişim: 18 Mart 2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/ugur-dundar/cumhurbaskani-erdoganin-bir-adnan-kahvecisi-olmayinca-5572404/> .
- Dwyer, M. D. (2015). *Back To Fifties Nostalgia, Hollywood Film, and Popular Music of the Seventies and Eighties* (Oxford Music/Media Series). New York: Oxford University Press.

- Enns, A. (2007). The politics of Ostalgie: post-socialist nostalgia in recent German film. *Screen*, 48(4), 474-491. doi: 10.1093/screen/hjm049
- Erdoğan, M. (2003). Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal. İhsan Sezal ve İhsan Dağı (Der.), içinde, *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 15-31). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Ertosun, E. ve Demirbaş, E. (2015). *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm*. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Gaston, S. ve Hilhorst S. (2018) *At Home in One's Past – Nostalgia as a Cultural and Political Force in Britain, France, and Germany*, London: Demos.
- Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis.
- Hutton, P. H. (2013). Reconsiderations of the Idea of Nostalgia in Contemporary Historical Writing. *Historical Reflections*, 39(3), 1-9. doi: 10.3167/hrrh.2013.390301
- Hürriyet. (1 Aralık 2012). Özal Erdoğan'ı yıllar önce keşfetmiş. Erişim: 22 Nisan 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ozal-erdogani-yillar-once-kesfetmis-22054017>
- Imre, A. (2013). Why Should We Study Socialist Commercials?. *VIEW Journal of European Television History and Culture*, 1-31. Erişim <https://www.viewjournal.eu/articles/154/print/>
- Internethaber. (5 Eylül 2012) Özal dönemi Lale Devri'ydi! Erişim: 9 Mart 2020, <https://www.internethaber.com/amp/ozal-donemi-lale-devriydi-458030h.htm>
- Jameson, F. (2008). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı* (N. Plümer ve A. Gölcü, Çev.). Ankara: Nirengi Kitap.
- Jobson, R. (2018). *Nostalgia and the Post-War Labour Party: Prisoners of the Past*. Manchester: Manchester University Press.
- Kalinina, E. (2017). Beyond nostalgia for the Soviet past: Interpreting documentaries on Russian television. *European Journal of Cultural Studies*, 20(3), 285-306. doi: 10.1177/1367549416682245
- Kanbur, Y. (2005). 12 Eylül'ü unutmak için onunla yüzleşmeyi göze almalıyız. *Birikim*, (198), 56-64.
- Karakaya, Y. (2018). The conquest of hearts: the central role of Ottoman nostalgia within contemporary Turkish populism. *American Journal of Cultural Sociology*. doi: 10.1057/s41290-018-0065-y
- Keightley, E. ve Pickering, M. (2006). The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology*, 54(6), 919-941. doi: 10.1177/0011392106068458
- Kozaklı, S. T. ve Özkazanç, A. (1997). 1980'lerde Gündelik Yaşam. *Mürekkep*, 8, 41-49.
- Kozanoğlu, C. (1992). *Cıvalı İmaj Devri*. İstanbul: İletişim.
- Kozanoğlu, C. (1995). *Pop Çağı Ateşi*. İstanbul: İletişim.
- Kozanoğlu, C. (2018). *Bıçkın ve Ağlak - Yeni Türkiye'nin Hikâyesi*. İstanbul: Can.

- Lee, M. (2011). Nostalgia as a Feature of "Glocalization": Use of the Past in Post-Soviet Russia. *Post-Soviet Affairs*, 27(2), 158-177. doi: 10.2747/1060-586X.27.2.158
- Lowenthal, D. (2015). *The Past is a Foreign Country-Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mihelj, S. (2017). Memory, post-socialism and the media: Nostalgia and beyond. *European Journal of Cultural Studies*, 20(3), 235-251. doi: 10.1177/1367549416682260
- Mueller, J. (1995). *Quiet Cataclysm – Reflections on the recent transformation of World Politics*. HarperCollins College Publishers.
- Nadkarni, M. ve Shevchenko, O. (2004). The Politics of Nostalgia: A Case for Comparative Analysis of Post-Socialist Practices. *Ab Imperio*, 2004(2), 487-519. doi: 10.1353/imp.2004.0067
- Odatv. (11 Ekim 2018). Eski Türkiye buydu. Erişim: 9 Mart 2020, <https://odatv.com/eski-turkiye-buydu-11101827.html>
- OfisEmlak. (29 Mart 2010). Rahmetli Turgut OZAL'ın muhteşem Taklidi !!! [HQ].mp4. Erişim: 9 Mart 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=dp8F-xtYl8Q>
- Örnek, N. (2018). Bilenlere Sorduk: Magazin'in eski tadı niye yok? *Journo*. Erişim: 16 Mart 2020, <https://journos.com.tr/bilenlere-sorduk-magazin-in-eski-tadi-niye-yok>
- Özyürek, E. (2011). *Modernlik Nostalgisi–Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Posta. (7 Ocak 2018). Semra Özal: Viski de içerdim namaz da kılardım. Erişim: 9 Mart 2020. <https://www.posta.com.tr/semra-ozal-viski-de-icerdim-namaz-da-kilardim-1369177>
- Routledge, C. (2016). *Nostalgia A Psychological Resource*. Londra ve New York: Routledge.
- Salman, T. (1989). Kemiksiz diller Özal'ı ihya ettiler!. *Tempo*. 2(11), 20-21.
- Saraçoğlu, C. (2015) Tank Paletiyle Neoliberalizm. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu (Der.), içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 747-869). İstanbul: Yordam.
- Sedikides, C., Wildschut, T. ve Baden D. (2004). Nostalgia: Conceptual Issues and Existential Functions. Greenberg, J., Koole, S. L. ve Pyszczynski, T. (Der.), içinde, *Handbook of Experimental Existential Psychology*. (s. 200-214). New York ve Londra: The Guilford Press.
- Sert, Ö. (2013). Yeni Osmanlıcı hatırlamanın halleri. *Birikim*, (293), 94-103.
- Sevinç, M. (24 Mayıs 2018) Turgut Özal'a, birlikte intihar teklifi... *Gazete Duvar*. Erişim: 17 Mart 2020, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/05/24/turgut-ozala-birlikte-intihar-teklifi/>.
- Star (21 Şubat 2015). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Özal'a yapılanlar bana yapılıyor. Erişim: 12 Nisan 2020, <https://www.star.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ozala-yapilanlar-bana-yapiliyor-haber-1002605/>

- Twitter. (15 Haziran 2013). Anavatan Partisi. Erişim: 9 Mart 2020, <https://twitter.com/ANAVATANPARTI/status/345925304100978690?s=20>
- Tokdoğan, N. (2018). Yeni Osmanlıcılık – Hınç, Nostalji, Narsisizm. İstanbul: İletişim.
- Volčič, Z. (2007). Yugo-Nostalgia: Cultural Memory and Media in the Former Yugoslavia. *Critical Studies in Media Communication*, 24(1), 21-38. doi: 10.1080/07393180701214496
- Yazıcıoğlu, T. (2018). Neşeli Günler (1978-2018). *Birikim*. Erişim <https://www.birikimdergisi.com/guncel/8686/neseli-gunler-1978-2018>
- Zenko, M. (10 Nisan 2019) Nostalgia Is a National Security Threat. Erişim: 1 Mart 2020, <https://foreignpolicy.com/2019/04/10/nostalgia-is-a-national-security-threat/>